

Історико-політичні проблеми сучасного світу:
Збірник наукових статей. – Чернівці:
Чернівецький національний університет,
2016. – Т. 33-34. – С. 57-63

Modern Historical and Political Issues:
Journal in Historical & Political Sciences. – Chernivtsi:
Chernivtsi National University,
2016. – Volume. 33-34. – pp. 57-63

УДК: 327.5

© Галина Івасюк¹

Особливості та основні напрямки неореалізму у теорії міжнародних відносин

У статті автор розглядає основні принципи та погляди неореалістичної експланаційної парадигми міжнародних відносин, а також їх критику іншими дослідницькими школами.

Ключові слова

Міжнародні відносини, теорія міжнародних відносин, міжнародна система, неореалізм, структура міжнародної політики, еволюція системи міжнародних відносин, національний інтерес, сила.

Peculiarities and main directions of neorealism in international relations theory

As it is known, nowadays neorealism is one of the most influential trends in international relations' theory, which proposes a systematic explanation of the development of international relations and pragmatic understanding of national and international security. Using achievements of neorealist school, it is possible to create relevant foreign policy and security strategy for the Ukrainian state, which makes the research in this area particularly topical.

Keywords

International relations, international relations theory, international system, neorealism, structure of international policy, the evolution of international relations, national interest, power.

Постановка наукової проблеми. До найвпливовіших сучасних напрямків теорії міжнародних відносин належить неореалізм, який постає не лиш теоретичною базою досліджень, а й, часто, передумовою реальних політичних рішень. До основних переваг школи неореалізму належить значна експлантаційна цінність у сфері міжнародної політики, хоча дослідники цього напрямку і не зуміли спрогнозувати ряд важливих системних трансформацій кінця ХХ ст. Попри значну популярність теорій даного напрямку існує також конструктивна критика ряду положень. Всі вище перелічені аспекти вказують на особливу *актуальність дослідження* теоретичних постулатів та практичних висновків теорій школи неореалізму для користі української зовнішньої політики та формування релевантної зовнішньополітичної стратегії Української держави.

Метою нашого дослідження є виявлення характерних особливостей та еволюції школи неореалізму в дослідженні міжнародних відносин, а також її проблемні аспекти з точки зору конкуруючих наукових напрямків.

Завданнями дослідження є: 1) виокремити ключові теоретичні положення, властиві для більшості концепцій неореалізму, що дозволяє говорити про їх приналежність до єдиного напрямку досліджень міжнародних відносин; 2) проаналізувати зміст відомих концепцій школи неореалізму, що відображає і еволюцію в експлантаційній парадигмі школи, і їх окремішність від першопочаткових положень; 3) дослідити критичні зауваження до даної школи з боку представників інших дослідницьких парадигм.

З огляду на вагомий внесок у теорію міжнародних відносин школа неореалізму викликає помітний інтерес в наукових колах. Аналізу та класифікації неореалізму присвячені праці ро-

¹ Кандидат політичних наук, асистент кафедри іноземних мов для іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Україна, Email: galynaivasiuk@gmail.com

сійського дослідника В. Конишева². Ю. Козловська³ вивчає місце теорії неореалізму в дослідженні міжнародних відносин та зовнішньої політики держав. М. Белесков⁴ розглядає практичні аспекти застосування структурного реалізму Кеннета Уолтса у аналізі та прогнозуванні міжнародних процесів. Л. Проценко⁵ аналізує та порівнює ключові теорії міжнародних відносин, їх спільні та відмінні положення.

Вагомий внесок у розвиток теорії неореалізму зробили К. Уолтц⁶ (структурний реалізм), Дж. Моделські⁷ (теорія циклів, еволюційна теорія), В. Томпсон⁸ (теорія циклів), Р. Гілпінг⁹ (теорія гегемоністської стабільності), П. Кеннеді¹⁰ (історико-системний аналіз), Дж. Ліска¹¹ (історико-системний аналіз), Т. Червінські, Л.Д. Кіль, Е. Елліот, Дж. Снайдер, Р. Джерві¹² (концепція аналізу політики як нелінійної системи). В. Клеменс¹³ розробив концепцію «complexity analysis», яка поєднує теоретичні засади неореалізму та лібералізму. Зупинимось детальніше на спільних принципах, притаманних для теорій в руслі неореалізму.

У теоріях реалізму та неореалізму світова політика розглядається як боротьба за владу та вплив. Центральну позицію у даних дослідженнях, в руслі реалістичної традиції займає національний інтерес, що ототожнюється з поняттям сили (влади). Проте, на відміну від класичного реалізму, сила розглядається не лиш у військовому, а й у економічному, інформаційному та гуманітарному вимірах¹⁴. Відповідно, основою міжнародних відносин постає баланс сил, а основою зовнішньої політики держави – геополітична стратегія. Силовий баланс виникає в процесі різноспрямованих взаємодій між державами та спричинює виникнення міжнародної структури, яка і детермінує зовнішню політику держави. В цьому проявляється ще одна відмінність неореалізму від реалізму. Представники теорії реалізму вважають, що в основі зовнішньої політики та міжнародних відносин – природа людини. Натомість представники неореалістичних теорій мають системне уявлення про світову політику та вважають саме вплив міжнародної структури першопричиною зовнішньої політики держав, за що цей напрямок отримав також назву структурного реалізму.

Продовжуючи традицію класичного реалізму, послідовники К. Уолтса вважають основною проблемою міжнародних відносин дилему безпеки. Вона полягає в тому, що чим більше безпеки здобуває для себе певна держава, тим більшу небезпеку відчувають для себе інші держави. В цьому розумінні національна та міжнародна безпеки мають різні механізми формування та, ча-

² Конишев В. (2004). “О неореализме Кеннета Уолтса”. *Полис. Политические исследования*. № 2. С. 146-155; Конишев В. (2004). “Разновидности американского неореализма”. Режим доступу: <http://polit.ru/article/2004/11/15/konyshv/>

³ Козловська Ю. (2015). “Теорія неореалізму та її місце в дослідженні міжнародних відносин та зовнішньої політики держав”. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*. Том 20 Вип. 1 (22). С. 90-95.

⁴ Белесков, М. (2015), “Неореалізм і сучасні міжнародні відносини або чому Кеннет Уолтц виявився правий (лише частково)”, режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/neo/>

⁵ Проценко Л. (2002). “Современные теории международных отношений как условие формирования у населения новой картины мира”. *Развитие личности*, №1. С. 40-52. Режим доступу: <http://rl-online.ru/articles/1-02/51.html>

⁶ Waltz, K. (1979), *Theory of International Politics*, Readings, N.Y.

⁷ Modelski G. (1987b). *Long Cycles in World Politics*, University of Washington Press, Seattle; Modelski, G. (1996), “Evolutionary Paradigm for Global Politics”, *International Studies Quarterly*, № 40, pp. 321-342.

⁸ Thompson, W.R. (2001), *Evolutionary interpretations of world politics*, Routledge, N.Y.

⁹ Gilpin, R. (1987). *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton.

¹⁰ Kennedy, P. (1987). *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Vintage Books, N.Y.

¹¹ Liska G. (1998). *Expanding realism: The historical dimension of world politics*, Md: Rowman & Littlefield, Lanham.

¹² Czervinski, T. (1998), *Coping with the Bounds: Speculations on Nonlinearity in Military Affairs*, CCRP, Washington; Kiel, D., Elliot, E. (1996), *Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications*, University of Michigan Press, Michigan; Snyder, J., Jervis, R. (1993), *Coping with Complexity in the International System*, Westview Press, Boulder.

¹³ Clemens, W. (2001), *The Baltic Transformed: Complexity Theory and European Security*, Lanham, N.Y.

¹⁴ Проценко, Л. (2002), “Современные теории международных отношений как условие формирования у населения новой картины мира”, *Развитие личности*, №1, С. 40.

сто, є взаємовиключними. Державна безпека розглядається переважно у військово-силовому та державоцентристському вимірах. Посилення державної безпеки та впливу на міжнародне середовище постають основними завданнями зовнішньої політики держави, її національним інтересом¹⁵.

Бачимо, що ключові поняття реалізму, а саме державоцентризм та конфліктність як спосіб взаємодії між державами у міжнародному середовищі зберігаються також у неореалістичному підході. Відповідно, неореалісти відстоюють також і тезу про анархічність міжнародного середовища, яка означає відсутність центральних органів влади, недієздатність міжнародно-правових норм та міжнародних організацій у вирішенні конфліктів, і, відповідно, можливість держави покладатися лише на свої сили. Проте анархічність як ключова характеристика міжнародного середовища різними представниками неореалізму розглядається як повна чи зріла – тобто обмежена нормами права та можливостями до співпраці. Проте в обох випадках конфліктність розглядається як основний спосіб взаємодії між державами. Опираючись на вищеописані принципи, прихильники неореалізму бачать центральним завданням теорії міжнародних відносин дослідження міжнародних конфліктів, що і зумовило виникнення наступних експлантаційних парадигм міжнародної політики¹⁶.

На думку В. Конишева, до основних теорій неореалізму слід віднести структурний реалізм, теорію гегемоністської стабільності, теорію циклів, історико-системний і нелінійний аналіз політики. Головний постулат структурного реалізму К. Уолтца¹⁷ полягає в тому, що міжнародна політика держави залежить від змін структурних властивостей міжнародної системи, що мають довгостроковий, універсальний і передбачуваний характер. Даний підхід передбачає абстрагування від впливу внутрішньої політики держави, політичного устрою, а також від якостей конкретних особистостей. Структура створюється різноспрямованою політикою держав і виступає як набір «обмежуючих умов», що працюють як своєрідні механізми відбору і можуть бути виведені за допомогою дедуктивних суджень¹⁸.

Структура міжнародної політики характеризується відсутністю верховної влади (анархічністю), захистом кожною державою свого суверенітету, нерівномірним розподілом сили між державами. Стан міжнародної системи залежить від розподілу сили всередині неї, що і накладає обмеження на політику окремої держави. Найбільш стабільною вважається біполярна структура, коли держави-лідери, що володіють приблизно рівною силою, змушені проводити політику взаємного стримування. Структурна теорія орієнтована на розуміння того, що відтворюється в міжнародній політиці при різних умовах. Специфіка розвитку подій є предметом теорії зовнішньої політики держави.

Структура вважається відносно стабільною в часі, якщо розглядати її істотні властивості. Хоча у міжнародній системі постійно відбуваються зміни, вони не є системними факторами, а лиш спричиняють перерозподіл сили. У якийсь момент часу зміни здатні призвести до трансформації всієї структури, а саме її основних властивостей, проте цей механізм переходу кількості в якість не розглядається теорією Уолтца, а структура розглядається як позаісторична даність¹⁹.

На противагу структурному реалізму Уолтца, теорія циклів, основоположником якої є Дж. Моделські, розгортає міжнародну політику в часі²⁰. Опираючись на кількісний аналіз розвитку країн Заходу, починаючи від епохи Модерну («італійських воєн» 1494 г.), Моделські пов'язував існування циклу з концентрацією сили в руках держави-лідера, фаза найбільшої стабільності міжнародної системи визначається піком політичної та економічної могутності гегемона, а завершення циклу – перерозподілом сили у міжнародній системі. Відповідно до даної теорії, лідерами завжди були великі морські держави, тому сила держави зводиться до поняття морської сили. Проте теорія циклів не дає відповіді, в який спосіб виникає база для економіч-

¹⁵ Проценко, Л. (2002), «Современные теории международных отношений как условие формирования у населения новой картины мира», Развитие личности, №1, С. 41.

¹⁶ Проценко, Л. (2002), Там само.

¹⁷ Waltz, K. (1979), *Theory of International Politics, Readings*, N.Y.

¹⁸ Конишев, В. (2004), «Разновидности американского неореализма», режим доступу: <http://polit.ru/article/2004/11/15/konyshhev/>

¹⁹ Конишев, В. (2004), Там само.

²⁰ Modelski, G. (1987b), *Long Cycles in World Politics*, University of Washington Press, Seattle.

ного прориву наступного гегемона. Застаріло уявлення про пріоритетність морської сили як найважливішої складової могутності держави. Прогнози прихильників теорії циклів не передбачили ривка в економічному розвитку Китаю та розпаду СРСР в 1990-і роки²¹.

В результаті ідейної кризи до середини 1990-х років теорія циклів трансформувалася в еволюційну теорію, яку підтримали колишні адепти теорії циклів, в тому числі У. Томпсон²² та Дж. Моделські²³. Еволюційна теорія не відкидає циклічності, проте зміна циклів пов'язується зі зміною трьох громадських поколінь (30 років). Вона запозичує біологічне розуміння еволюції систем та робить акцент на обліку змін, інтерпретуючи розвиток світової системи як безперервний процес. Також «еволюціоністи» відмовляються від фіксованої ієрархії суб'єктів політики, відносячи до об'єктів свого аналізу окрім держав також фірми, міжнародні організації, ідеології, окремі особистості та глобальні процеси, що зближує їх погляди з неоліберальними теоріями²⁴.

У теорії гегемоністської стабільності Р. Гілпін²⁵ доповнив теорії К. Уолца, замінивши статичне трактування структури постулатом про безперервний розвиток міжнародної системи. Під структурою міжнародних відносин Р. Гілпін розуміє вид підпорядкування в міжнародній системі (гегемонія, біполярність чи мультиполярність), а вплив міжнародної структури на державу зводиться до часткового контролю гегемона. На думку Р. Гілпіна, розвиток міжнародної системи визначається економічним лідерством однієї держави, а контроль над міжнародним розподілом праці в кінці ХХ в. має більше значення, ніж політичне домінування або розширення території. Мирний стан міжнародної системи припадає на фазу найбільш стійкого панування гегемона, а зліт і падіння чергового гегемона є функцією накопичення і наступного вичерпання економічних надлишків²⁶.

Історико-системний напрям, яскравим представником якого є П. Кеннеді²⁷, розвинувся на стику історії та теорії міжнародних відносин. На думку Ліска, щоб уникнути відставання теорії від динаміки реальних процесів, слід доповнити неореалізм принципом історизму, що розглядає політичний процес як діалектичну взаємодію сили з формально-юридичними та ціннісно-культурними нормами²⁸. Дослідники звертаються до зв'язку між рівнем економічного розвитку і політичною впливовістю держави, але при цьому уникають сторогого детермінізму. Перевага віддається ретроспективним висновкам, а не прогнозами, а модель минулого будується як реконструкція, а не аналог. Деякі роботи в руслі історико-системного підходу методологічно близькі не тільки неореалізму, а й лібералізму, або тяжіють до синтезу різних концепцій і методів²⁹.

Концепція аналізу політики як нелінійної системи має особливу спрямованість: показати на імітаційній моделі, коли і за яких обставин міжнародна система знаходиться на межі хаосу, що загрожує потрясіннями або глобальною війною. Для побудови моделі, що становить максимально повний аналог дійсності, використовується складний математичний апарат (теорія складних систем, теорія хаосу, теорія клітинних автоматів) і суперкомп'ютери³⁰. На думку авторів даного напрямку, весь навколишній світ перебуває в стані не завжди передбачуваних змін. Це

²¹ Конышев, В. (2004), "Разновидности американского неореализма", режим доступу: <http://polit.ru/article/2004/11/15/konyshev/>

²² Thompson, W.R. (2001), *Evolutionary interpretations of world politics*, Routledge, N.Y.

²³ Modelski, G. (1987b), *Long Cycles in World Politics*, University of Washington Press, Seattle.

²⁴ Конышев, В. (2004), Там само.

²⁵ Gilpin, R. (1987), *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton.

²⁶ Gilpin, R. (1987), *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton, С. 2.

²⁷ Kennedy, P. (1987), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Vintage Books, N.Y.

²⁸ Liska, G. (1998). *Expanding realism: The historical dimension of world politics*, Md: Rowman & Littlefield, Lanham, С. 10-11.

²⁹ Конышев, В. (2004), "Разновидности американского неореализма", режим доступу: <http://polit.ru/article/2004/11/15/konyshev/>

³⁰ Czervinski, T. (1998), *Coping with the Bounds: Speculations on Nonlinearity in Military Affairs*, CCRP, Washington; Kiel, D., Elliot, E. (1996), *Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications*, University of Michigan Press, Michigan; Snyder, J., Jervis, R. (1993), *Coping with Complexity in the International System*, Westview Press, Boulder.

означає, що міжнародна система при одних і тих самих вихідних умовах може приходити в рівновагу різними шляхами. Тільки випадок визначає, який з подібних сценаріїв буде реалізований. Тому у нелінійному уявленні про світ зв'язок явищ не обов'язково пропорційний і однозначний; причини і наслідки не завжди можна виразити явно і передбачити; система як ціле не зводиться до суми частин і їх функцій. Нелінійність означає, що межі передбачуваності подій рухливі, але в той же час в певних межах потік подій має властивість самоорганізації. Модель міжнародної системи імітує процеси руху різних ресурсів, які переміщуються в результаті взаємодій між суб'єктами політики. Елементи, до яких входить не тільки держава, і взаємодії між елементами утворюють так звані мережі, які з'являються і зникають, забезпечуючи адаптацію системи до мінливих умов³¹.

Complexity analysis - різновид системного аналізу міжнародної політики, що спирається на поняття теорії складних систем, проте концептуально тяжіє до неолібералізму³². Його відмінність від неореалістичного напрямку полягає лише в тому, що міжнародна система вважається впорядкованою. З одного боку, держава є ієрархічною структурою по відношенню до свого суспільства, а зовнішня і внутрішня політика взаємопов'язані. З іншого боку, хаос міжнародної політики частково впорядкований через міжнародні норми, транснаціональні інститути або картельні угоди³³.

Проте, варто зазначити, теоретико-методологічні засади неореалізму піддаються сумніву і критиці представниками інших наукових шкіл. Зокрема, структурний реалізм К. Уолтса звинувачують у антиісторизмі, оскільки дослідник намагався виокремити безвідносні до конкретних історичних подій моделі взаємодій між державами. Також йому закидають ігнорування впливу держави на світову політику, хоча сам К. Уолтс вважав такі дослідження завданням теорії зовнішньої політики і не бачив можливості її інтеграції з теорією міжнародних відносин, досліджуючи вплив міжнародної структури на державу. Хоча відірваність неореалізму від теорії зовнішньої політики та конкретно-історичних обставин зумовлює певні труднощі в прогнозуванні конкретних політичних рішень та поточних змін у світовій політиці без застосування інших методологічних підходів³⁴.

Інша критика теорій неореалізму стосується того, що дана експлантаційна парадигма не пояснює дій молодих держав на світовій арені. Адже вони часто відмовляються діяти відповідно до принципів силового балансу, прагнучи зайняти сторону сильнішого, або ж керуються у своїй політиці емоційно-ідеологічними мотивами. Проте дану нішу досліджень займають новіші теорії неореалістичного напрямку. Також послідовників неореалістичної парадигми критикують за те, що вони перебільшують раціональну природу міжнародної політики в цілому, суттєво звужуючи спектр поведінкових мотивів. Знову ж, неореалізм зупиняється на структурних впливах міжнародного середовища, ігноруючи внутрішньополітичні фактори зовнішньополітичних рішень та трансформацій міжнародного середовища³⁵.

Також сумніву піддаються такі основоположні принципи реалістичної традиції як анархічність міжнародного середовища, державоцентризм та суверенітет як основна цінність, конфліктність як основний спосіб взаємодії між державами³⁶. Щодо анархії міжнародних відносин, то, з одного боку, прихильники ліберальних поглядів вважають можливим інституційне та правове регулювання міжнародних відносин, що зменшує анархічність міжнародного середовища. З іншого боку, цей принцип є спірним ще й тому, що анархічність поведінки у міжнародній полі-

³¹ Коньшев, В. (2004), "Разновидности американского неореализма", режим доступу: <http://polit.ru/article/2004/11/15/konyshhev/>

³² Clemens, W. (2001), *The Baltic Transformed: Complexity Theory and European Security*, Lanham, N.Y.

³³ Коньшев, В. (2004), Там само.

³⁴ Коньшев, В. (2004), "О неореализме Кеннета Уолтса", *Полис. Политические исследования*, № 2, С. 149-154.

³⁵ Коньшев, В. (2004), "Разновидности американского неореализма", режим доступу: <http://polit.ru/article/2004/11/15/konyshhev/>

³⁶ Проценко, Л. (2002), "Современные теории международных отношений как условие формирования у населения новой картины мира", *Развитие личности*, №1, С. 49-50, режим доступу: <http://gl-online.ru/articles/1-02/51.html>

тиці притаманна перш за все впливовим державам, а для багатьох молодих держав міжнародне середовище є строго ієрархічним і чинить на них значний тиск³⁷.

Що стосується критики державоцентризму, то представники неоліберальних теорій звертають увагу на зростання ролі недержавних акторів у міжнародних відносинах. Також вони зазначають, що захисту національного суверенітету у якості мотиваційного фактору зовнішньої політики надається перебільшене значення, оскільки в епоху Середньовіччя такого поняття в принципі не існувало, а зараз воно досить розмите у зв'язку з інтеграційними та глобалізаційними тенденціями. До речі, прихильників неореалізму також звинувачують у недооцінці впливу глобалізації на міжнародні відносини. Знову ж таки конфліктність як основний спосіб взаємодії між державами піддаються сумніву, адже в міжнародних відносинах часто проявляються елементи співпраці³⁸.

Як бачимо, теорія неореалізму займає авторитетне місце у поясненні природи міжнародних відносин. Базуючись на класичних для реалістичної традиції принципах державоцентризму, захисту суверенітету, анархічності міжнародного середовища, силового характеру національного інтересу, конфліктності та балансу сил як основних способах взаємодії між державами, неореалізм розвиває і доповнює її новими постулатами про вплив міжнародної структури на політику держави, еволюцію міжнародної системи та нелінійність міжнародних процесів. У поєднанні з іншими теоретико-методологічними підходами, неореалізм дозволяє досить об'єктивно змодельовати актуальну ситуацію у міжнародних відносинах та варіанти зовнішньополітичних рішень для конкретної держави.

Список джерел

1. Белесков, М. (2015), "Неореалізм і сучасні міжнародні відносини або чому Кеннет Волтц виявився правий (лише частково)", режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/neo/> (дата перегляду 2 листопада 2016)
2. Козловська, Ю. (2015), "Теорія неореалізму та її місце в дослідженні міжнародних відносин та зовнішньої політики держав", *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Соціологія і політичні науки*, Том 20 Вип. 1 (22), С. 90-95.
3. Коньшев, В. (2004), "О неореализме Кеннета Уолтса", *Полис. Политические исследования*, № 2, С. 146-155.
4. Коньшев, В. (2004), "Разновидности американского неореализма", режим доступу: <http://polit.ru/article/2004/11/15/konyshhev/> (дата перегляду 1 березня 2017)
5. Проценко, Л. (2002), "Современные теории международных отношений как условие формирования у населения новой картины мира", *Развитие личности*, №1, С. 40-52, режим доступу: <http://rl-online.ru/articles/1-02/51.html> (дата перегляду 9 листопада 2016)
6. Clemens, W. (2001), *The Baltic Transformed: Complexity Theory and European Security*, Lanham, N.Y.
7. Czervinski, T. (1998), *Coping with the Bounds: Speculations on Nonlinearity in Military Affairs*, CCRP, Washington.
8. Gilpin, R. (1987), *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton.
9. Kiel, D., Elliot, E. (1996), *Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications*, University of Michigan Press, Michigan.
10. Kennedy, P. (1987), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Vintage Books, N.Y.
11. Liska, G. (1998). *Expanding realism: The historical dimension of world politics*, Md: Rowman & Littlefield, Lanham.
12. Modelski, G. (1987b), *Long Cycles in World Politics*, University of Washington Press, Seattle.
13. Modelski, G. (1996), "Evolutionary Paradigm for Global Politics", *International Studies Quarterly*, № 40, pp. 321-342.

³⁷ Коньшев, В. (2004), "Разновидности американского неореализма", режим доступу: <http://polit.ru/article/2004/11/15/konyshhev/>

³⁸ Коньшев, В. (2004), "О неореализме Кеннета Уолтса", *Полис. Политические исследования*, № 2, С. 151-154.

14. Thompson, W.R. (2001), *Evolutionary interpretations of world politics*, Routledge, N.Y.
15. Snyder, J., Jervis, R. (1993), *Coping with Complexity in the International System*, Westview Press, Boulder.
16. Waltz, K. (1979), *Theory of International Politics*, Readings, N.Y.

References

1. Bielieskov, M. (2015), "Neorealizm i suchasni mizhnarodni vidnosyny abo chomu Kennet Voltts vyjavyvsia pravyi (lyshe chastkovo)", Borysfen Intel, available at: <http://bintel.com.ua/uk/article/neo/> (accessed 2 November 2016).
2. Kozlovska, Yu. (2015), "Teoriia neorealizmu ta yii mistse v doslidzhenni mizhnarodnykh vidnosyn ta zovnishnoi polityky derzhav", Visnyk ONU im. I.I. Mechnykova. Sotsiolohiia i politychni nauky, Tom 20 Vyp. 1 (22), S. 90-95.
3. Konyshev, V. (2004), "O neorealizme Kenneta Uoltsa", Polis. Politicheskie issledovaniya, № 2, S. 146-155.
4. Konyshev, V. (2004), "Raznovidnosti amerikanskogo neorealizma", available at: <http://polit.ru/article/2004/11/15/konyshev/> (accessed 1 November 2016).
5. Protsenko, L. (2002), "Sovremennye teorii mezhdunarodnykh otnosheniy kak uslovie formirovaniya u naseleniya novoy kartiny mira", Razvitie lichnosti, №1, С. 40-52, available at: <http://rl-online.ru/articles/1-02/51.html> (accessed 9 March 2017).
6. Clemens, W. (2001), *The Baltic Transformed: Complexity Theory and European Security*, Lanham, N.Y.
7. Czervinski, T. (1998), *Coping with the Bounds: Speculations on Nonlinearity in Military Affairs*, CCRP, Washington.
8. Gilpin, R. (1987), *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton.
9. Kiel, D., Elliot, E. (1996), *Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications*, University of Michigan Press, Michigan.
10. Kennedy, P. (1987), *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Vintage Books, N.Y.
11. Liska, G. (1998). *Expanding realism: The historical dimension of world politics*, Md: Rowman & Littlefield, Lanham.
12. Modelski, G. (1987b), *Long Cycles in World Politics*, University of Washington Press, Seattle.
13. Modelski, G. (1996), "Evolutionary Paradigm for Global Politics", *International Studies Quarterly*, № 40, pp. 321-342.
14. Thompson, W.R. (2001), *Evolutionary interpretations of world politics*, Routledge, N.Y.
15. Snyder, J., Jervis, R. (1993), *Coping with Complexity in the International System*, Westview Press, Boulder.
16. Waltz, K. (1979), *Theory of International Politics*, Readings, N.Y.